

Арынова Г.Ф.^{1*}, Уайсова Г.И.¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТИСІН ДАМУДАҒЫ ОҚУ ДИАЛОГЫНЫҢ МҮМКІНДІГІ

Аңдатпа

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік интеллектісін дамытудың мәні және оны дамытудағы оқу диалогінің алатын орны жөніндегі мәселе сөз болады. Әлеуметтік интеллектіні тұлғааралық жағдайларда жетістікке жету мүмкіндігі ретінде анықтап, оның құрылымы, қалыптасу, даму мәселесі және адам іс-әрекетіндегі рөліне байланысты еңбектерге сүйене отырып, бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік интеллектісін дамытуды оқу диалогы арқылы оңтайлы шешуге болатыны қарастырылған.

Адамның өзгелермен тұлғалық қарым-қатынасқа түсуінде, сондай-ақ олардың рухани құндылығын түсіндіруде диалогтың орны ерекше екеніне тоқталған. Сонымен қатар мектептерде кейбір мұғалімдер сабақ үстінде жүргізілген диалогті жай әңгімелесумен жиі шатастыратыны атап көрсетілген. Шын мәнінде, «диалог» яғни «диалогтік қатынас» жай ғана әңгімелесу емес. Оған психологиялық-педагогикалық жағынан ерекше мән берілу керек. Сол себепті мақалада болашақ ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуында білім беру жүйесінің ізгілік бағытын алуы, атап айтқанда оқушыларды диалог арқылы ізгілікке тәрбиелеудің ерекшеліктерін айқындап, оны оқыту үдерісінде ұтымды пайдалану қажеттілігі туындайтынын дәлелдейді.

Диалог адамдардың бірін-бірі түсінуіне негіз болатын сөйлеудің ең кең тараған түрі, олардың арасындағы қарым-қатынас құралы екенін негіздейді. «Диалог» және «оқу диалогі» ұғымдарының мәнін ашып көрсетеді, сонымен қатар бұл ұғымдардың бастауыш сатыдағы «Қазақ тілі» оқу бағдарламаларында қамтылу жайына талдау жасалған. Оқу диалогінің түрлері сипатталған.

Түйін сөздер: интеллект, әлеуметтік интеллект, диалог, оқу диалогы, оқыту үдерісі, білім мазмұны.

Арынова Г.Ф.^{1*}, Уайсова Г.И.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ВОЗМОЖНОСТЬ УЧЕБНОГО ДИАЛОГА В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Аннотация

В данной статье речь пойдет о сущности развития социального интеллекта младшего школьника и месте учебного диалога в его развитии. Рассматривается возможность определения социального интеллекта как возможности достижения успеха в межличностных ситуациях и оптимального решения развития социального интеллекта младшего школьника через учебный диалог, исходя из его структуры, проблемы становления, развития, роли в профессиональной деятельности.

Подчеркивается, что диалог занимает особое место в личностном общении человека с окружающими, а также в объяснении их духовной ценности. Также отмечается, что в школах некоторые учителя часто путают диалог, проведенный на уроке, с простым разговором. На самом деле «диалог», то есть «диалоговое общение» – это не просто разговор. Особое значение должно быть уделено психолого-педагогическому. Поэтому статья доказывает, что в становлении личности будущих поколений возникает необходимость приобретения системы образования гуманного направления, в частности, выявления особенностей воспитания гуманности через диалог учащихся и рационального ее использования в процессе обучения.

Диалог обосновывает, что наиболее распространенным видом речи, которая служит основой для понимания людьми друг друга, является средство общения между ними. Раскрывает сущность

понятий «Диалог» и «учебный диалект», а также анализ содержания этих понятий в учебных программах начального уровня «Казахский язык». Описаны виды учебного диалога.

Ключевые слова: интеллект, социальный интеллект, диалог, учебный диалог, процесс обучения, содержание образования.

Arynova G. ^{*1}, Uaisova G. ¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

THE POSSIBILITY OF EDUCATIONAL DIALOGUE IN THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL INTELLIGENCE OF A JUNIOR SCHOOLCHILD

Abstract

This article will focus on the essence of the development of the social intelligence of a younger student and the place of educational dialogue in its development. The possibility of defining social intelligence as an opportunity to achieve success in interpersonal situations and the optimal solution to the development of social intelligence of a younger student through an educational dialogue, based on its structure, the problem of formation, development, role in professional activity, is considered.

It is emphasized that dialogue occupies a special place in a person's personal communication with others, as well as in explaining their spiritual value. It is also noted that in schools, some teachers often confuse the dialogue held in the classroom with a simple conversation. In fact, "dialogue", that is, "dialog communication" is not just a conversation. Special importance should be given to the psychological and pedagogical. Therefore, the article proves that in the formation of the personality of future generations, there is a need to acquire a humane education system, in particular, to identify the features of the education of humanity through the dialogue of students and its rational use in the learning process.

Dialogue proves that the most common type of speech, which serves as the basis for people to understand each other, is a means of communication between them. Reveals the essence of the concepts of "Dialogue" and "educational dialect", as well as the analysis of the content of these concepts in the initial level curricula "Kazakh language". The types of educational dialogue are described.

Keywords: intelligence, social intelligence, dialogue, educational dialogue, learning process, content of education.

Кіріспе. Жалпы білім беретін мектептің бастауыш сатысындағы білім мазмұны тұжырымдамасында: «Білім мазмұнын жаңартудың ғылыми негізіне бастауыш сынып оқушысын белгілі бір қажетті біліктер мен дағдылардың иесі, оқу әрекетінің әртүрлі субъектісі, әртүрлі мәдениеттерімен өз көзқарасы тұрғысынан диалогқа түсетін автор және жас ерекшеліктеріне сәйкес өз жасын қалыптастыруға күш жұмсап еңбектенетін бала деп қарастыратын, осыған орай көп қырлы құрылымды білім-тәрбие мазмұнын анықтап құруға көмектесетін қазіргі заманғы дамыта оқыту идеясы алынады», – делінген [1, 5-6]. Осы тұжырымдама негізінде жасалған жалпы бастауыш білім берудің мемлекеттік стандартында негізгі білім беру бағдарламасын игеруге қойылатын талаптар қатарында пән бойынша (оқушының тілді адамдардың өзара қарым қатынас құруының негізгі құралы деп түсінуі) және пәнаралық (тілдесушіні тыңдау және онымен диалог құруға дайын болу; әртүрлі пікірлер болатынын және әркімнің оған құқылы болатынын мойындау; өз ойын баяндау және негізді қорғау, бағалау), сонымен бірге тұлғалық (оқушы бойында қоршаған ортаға қатысты тұтас, әлеуметтік бағдарланған пікір қалыптастыру, жеке қабілеттерін, сапаларын және т.б. дамыту) нәтижелер де анықталған.

Демек, ана тілін еркін игеру бала тұлғасының жақын ортасында табысты әлеуметтенуінің маңызды шарты болады. Әлеуметтік-педагогикалық кеңістікте диалог индивидтің социумда әлеуметтену, табысты икемделу барысымен тікелей байланысты. Бұл ретте бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік интеллектісін дамытудың маңызы зор.

Проблеманың зерттелу деңгейі. Аталған проблеманың пәнаралық сипаты бар. Оқыту мен әлеуметтенудің өзара байланыс проблемасы Н.В. Бордовская, Б.С. Гершунский, Дж.Дьюи, В.И. Загвязинский, Г.М. Коджаспирова, Л.В. Мардахаев, В.А. Мижериков және т.б. еңбектерінде қамтылған.

Психология, социология, әлеуметтік психология саласындағы ғалымдар индивид интеллектінің табиғатына және дамуына Д.Векслер, Ф.Вернон, Р.Глезер, Дж.Кэмптон, Р.Б. Кэттелл, Ч.Спирмен,

П.Хамфрейс, ал әлеуметтік интеллект ерекшелігін игеруге Дж.Гилфорд, Э.Торндайк, Д.В. Ушаков, В.А. Холодная және т.б. ғалымдар назар аударған.

Кіші мектеп жасындағы оқушының әлеуметтік интеллектісі – әр түрлі (әлеуметтік және жеке) міндеттерді шеше отырып, қоршаған кеңістігіне икемделуін қамтамасыз ететін игерілген әлеуметтік біліміне, қабылдауына, эмпатиясы, өзара әрекеттесуі және т.б. негізделген оқушының дамитын интегралды қабілеті. Бұл анықтама оқушылардың жас ерекшеліктеріне және жалпы білім беретін мектептің оқу ортасының мүмкіндіктеріне байланысты шектеулерді ескере отырып тұжырымдалған.

Жалпы, мынаны айтуға болады. Ең алдымен, әлеуметтік интеллект тұжырымдамасы алуан түлі анықталады. Әдетте, әлеуметтік интеллект адамның айналасындағылармен өзара табысты әрекеттесуін, оның басқалардың мінез-құлқын болжау қабілетін қамтамасыз ететін ерекше қабілет ретінде анықталады немесе оны адамның коммуникативті құзыреттілігінің когнитивті негізі деп атауға болады (А.А. Бодалев, Е.С. Михайлова), А.И. Савенков, Ю.Н. Емельянов, М.А. Холодная, А.Л. Южанинова және т.б.). Сонымен қатар кейбір ғалымдар ойлау табиғатының механизміне (есте сақтау, қабылдау, ақыл-ой операциялары жүйесі, назар, қиял және басқалары) жүгіне отырып, ал басқа ғалымдар қоршаған әлем, қоғам және ондағы өзіндік орны, басқалардан айырмашылығы мен ұқсастығы туралы идеяларды қалыптастыру және т.б. осы механизмді жүзеге асырудың мақсатын (және нәтижесін) алға тарта отырып, бұл тұжырымдаманың инструменталды сипатын атайды.

Әлеуметтік интеллект тұлғаның дамуымен, оның әлеуметтенуімен және әлеуметтік өзара әрекеттесу тәжірибесін игеру арқылы өзгереді. Әлеуметтік интеллектінің дамуына мақсатты түрде назар аудару қажет екендігі даусыз және мұны білім беру процесінде жасау өте маңызды.

Интеллектінің психологиялық тұрғыдан жүйеленген теориясын жұмысымыздың тұғыры етуде Ж.Пиажениң баланың интеллектісі туралы еңбегі, қазақта психология ғылымын алғаш жолға түсірген Ж.Аймауытовтың жоғары психикалық процестердің – ойлау және оның ұғым, пікір, ой қорытындылары деген категориялары туралы, сөйлеу, ұғым түзу, сөз айту ерекшеліктері туралы логикалық-психологиялық тұжырымдары, М.Жұмабаевтың жан тәрбиесі туралы көзқарастары, Т.Тәжібаевтың еңбектеріндегі, А.Лурияның баланың интеллектуалдық дамуында тілдің алатын маңызды орны туралы зерттеуі, Л.С. Выготскийдің аффекті мен интеллектінің бірлігі туралы тұжырымы, С.Л.Рубинштейннің интеллект, әлеуметтік интеллект туралы ой-тұжырымы, Қ.Жарықбаевтың интеллект туралы пікірі, А.Ж. Алдамұратовтың, С.Жақыповтың, Г.Ю. Айзенктің интеллект ұғымына берілген анықтама туралы талдаулары, В.К. Шабельниковтың, С.Қ.Бердібаеваның, Ж.Намазбаеваның, Қ.Т. Шерьязданованың, Р.Б. Каримованың, Б.Ә. Әмірованың, З.М. Балғымбаеваның зерттеулері, А.Аяғанованың интеллекттік даму мен өзіндік бағалаудың өзара байланысына этнопсихологиялық түсініктердің әсері туралы зерттеуі, Қ.Кенжебаеваның болашақ педагогтердің әлеуметтік интеллектісін дамыту туралы зерттеуі, интеллектінің анықтамасы мен ерекшеліктерін макроконцепт түрінде қарастырған А.М. Рахимованың зерттеуі негізге алынды.

Бастауыш сынып оқушысын оқыту барысында диалогты пайдалану мүмкіндігін М.А. Лукьяненко, Е.Л. Мельникова, Г.А. Цукерман, М.А. Шемшурина және т.б. ғалымдар зерттеген. Алайда салалық және сала аралық зерттеулердің көптігіне қарамастан, олардың басым көпшілігінде проблеманың спецификалық аспектілері ғана қарастырылады да, ал диалог арқылы бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік интеллектін дамыту идеясы ескерусіз қалады. Бұл біз қарастырып отырған мәселенің өзектілігін аңғартады.

Бұл міндеттерді шешу барысында М.М. Бахтиннің «Адамның адамдығы өзі үшін де, өзгелер үшін де адам мен адамның бір-бірімен араласуында, өзара қарым-қатынасында ғана ашылады», – деген сөзін басшылыққа алынады. Оның пікірінше, адамды адам ету, басқа адамдармен тұлғалық қарым-қатынасқа түсу үшін адамның рухани құндылығын түсіндіруде диалогтің орны ерекше. Ізгіліктің негізін ұжымдық әрекеттердегі қатынастар ғана қалай алады, тұлғаның белсенділігі, өзін-өзі үнемі дамытып отыруға ұмтылуы өзгелерден бөлек жағдайда емес, өзге адамдармен диалогтік қатынастарға түсу кезінде іске асады. Әдетте, мектептерде кейбір мұғалімдер сабақ үстінде жүргізілген диалогті жай әңгімелесумен жиі шатастырады. Ал керісінше, «диалог» яғни «диалогтік қатынас» жай ғана әңгімелесу емес. Осыған байланысты біз арнайы психологиялық, педагогикалық әдебиеттерді талдай отырып, диалог ұғымының мәнін айқындадық.

«Диалог» термині (гректің *dialogos* сөзінен шыққан алғашқы мағынасы екі адамның өзара әңгімесі дегенді білдіреді) екі түрлі түсіндіріліп жүр. Бір жағынан, диалог – ауызекі сөйлеу түрі, нақты айтқанда, екі адамның кезектесіп сөйлеуі арқылы жүзеге асырылатын қарым-қатынас. Екінші жағынан, диалог

сөйлеу әрекетінің бір түрі ретінде қарастырылады. Бірқатар ғалымдар диалог қазіргі әлемдегі адамзат өмірінің барлық саласының эпицентріне тоғысатын жалпы мәдени қатынасы деп санаайды.

«Қазақ ұлттық энциклопедиясында»: «Диалог» (гректің dialogos-сөйлесу, әңгімелесу), сұхбат-ауызекі әңгімелесу пішіні, екі не одан да көп адамдардың пікір алысуы» деген анықтама берілген [2].

Ал ғалым К.И. Саломатов: диалогке мынадай анықтама береді: «Диалог тілі – сөйлеудің ең кең тараған, адамдардың бірін-бірі түсіну негізі, олардың арасындағы қарым-қатынас шарты, адам тілінің қажетті құралы. Тілдің монолог түрі диалогқа қарағанда аздау орын алады, монологқа диалог жол салады. Диалог дегеніміз – екі немесе одан да көп адамның сөйлескен сөзі» [3,92].

«Қазақ әдебиеті энциклопедиясында»: «Диалог арқылы кейіпкерлердің сөз саптауынан, оның ой толғанасынан, сөйлеу өзгешелігінен жан-дүниесі айқын елес береді» деп анықталған [4].

Демек, диалог тілі – ауызекі сөйлеу түрі. Диалог тілі еркін болады, сөйлем құрылымының сақталып айтылуына аса көп мән берілмейді. Оның есесіне мұнда дауыс ырғағына көп көңіл бөлінеді, өйткені дауыс ырғағының өзінен сөйлеушінің ойы аңғарылып тұрады.

Диалогтен кейіпкердің мінез-құлқын айқын байқауға болады, олардың өзара сөйлесуі қарым-қатынастарының бұрынғыдан гөрі өзгергенін танытады. Бұл ретте диалогті адамдардың ішкі сырының көрінісі деуге де болады. Осы тұрғыдан алғанда, диалогтің маңызы өте зор.

Бүгінде білім беру оқушыны өзін тануға және игерген білімін өзектендіруге белсенді ұмтылатын тұлға ретінде анықтайды. Оқытудың маңызды мақсаты – балалардың дербестігін, жауапкершілігі мен бастамашылдығын, оқу білігіне тәрбиелеу. Бастауыш сынып түлегі пәндік білім, білік және дағдылармен қатар өзінің оқу іс-әрекетін ұйымдастыра білуі де керек. Осылайша, оқу процесі білім, білік және дағдылар жүйесін игеруді ғана емес, сонымен қатар, тұрақты өзгеріп отыратын қоғамда бағдарлай алатын және өзара әрекеттесе алатын оқушының жеке тұлғасын дамытуды қамтамасыз ететін жағдайларды да қамтуы керек. Диалог өзара әрекеттесу процесі, ал өзара әрекеттесу формалары – диалогтық қатынастардың әр түрлі типтері.

Сөздіктерде «диалог» термині (грек тілінен аударғанда dialógos - алғашқы мағынасы – екі адамның әңгімесі) екі мағынада беріледі. Бір жағынан, диалог әңгімелесушілер арасындағы тікелей қарым-қатынас процесінде жүзеге асатын, ынталандыру мен жауап беру кезегінен тұратын тілдің функционалды түрі ретінде қарастырылады. Екінші мағынасында, диалог ситуативтілікпен (яғни, әңгіме жағдайына тәуелділікпен) сипатталатын, еріксіз, контекстуалды (яғни, алдында айтқан әңгімесіне байланыстылықпен) және ұйымдастырушылықтың төмен деңгейімен сипатталатын (жоспарланбаған сипатқа ие) сөйлеу түрі ретінде қарастырылады.

Қазіргі психология-педагогикалық әдебиеттерде «диалог» ұғымы көптеген мағынада қолданылады. Олар:

- әр түрлі тарихи мәдениет диалогы, түсінісу тәртібі;

- қарым-қатынас жасау кезіндегі өзінің жеке тұлғалық ойы мен әлемге деген көзқарасын білдіретін диалог дауыс;

- ішкі диалог-өзі ішіндегі әңгімелесушінің макродиалогы.

Диалог екі не одан да көп адамның арасындағы қарым-қатынас болғандықтан, оның ауызекі тіл тұрғысынан өзіндік белгілері және түрлері бар. Нақты айтқанда: диалог адамдардың тікелей бетпе-бет кездесуі жағдайында өтеді; диалогке (пікірлесімге) таныс адамдар да, таныс емес бөтен адамдар да қатыса алады; диалог - еркін тілдік әрекет, диалогтің еріксіз жүзеге асуы ерекше жағдайларда ғана болады. Мәселен, сот үдерісі кезінде, біреуден жауап алу үстінде т.б. Мұндай жағдайларда диалогке қатысушының бірі пікірлесуге еріксіз мәжбүр болуы мүмкін. Диалогтің тақырыбына шек қойылмайды, оның тақырыбы сан алуан болуы мүмкін. Диалог жайбарақат қатысым болғандықтан өмірдің барлық саласында еркін қолданылады.

М.М. Бахтин, В.С. Библер, М.Бубер, Г.Буш, М.С. Каган, Т.Б. Казачкова, Ю.Н. Кулюткин, М.В. Кларин, И.А. Колесникова, Е.В. Коротаев, С.Ю. Курганов, М.Н. Певзнер, А.П. Тряпицын және басқа да ғалымдардың еңбектерін талдау барысында диалог проблемасы туралы пайымдаулар беріледі.

Ғалым А.А. Бейсенбаева «Диалог» ұғымын: «Диалог кез келген пән бойынша педагогикалық фаситация идеясын жүзеге асыруға қабілеттендіретін, тәрбиелеу мен оқыту үдерісін ізгілендірудің маңызды ортасы болып табылады», – деп ой түйеді [5,155]. Бұдан диалогті оқушылардың жеке қабілеттерін, жас ерекшеліктерін, таным мүмкіндіктерін ескере отырып құру керектігі аңғарылады. Тек сонда ғана дұрыс құрылған диалогте оқушы өзінің осы құбылыстарға деген бағасын дұрыс бере алатын болады.

Оқыту үдерісі тұтас педагогикалық үдерістің бір бөлігі болғандықтан әр пәннің мұғалімі білім беруде мұғалім мен оқушылардың мақсатқа бағытталған өзара әрекеттесуінің негізінде оқушылардың ақыл-ойын, танымдық қабілеттерін (зейін, байқағыштық, ес, қиял), практикалық іскерліктерін, дағдыларын жан-жақты дамытуы тиіс. Мұндай тұрғыда білім беру жеке тұлғаның дамуы мен оның рухани-адамгершілік негізін қалыптастырудың шарты мен құралы болып табылады.

Интеллектуалдық біліктілікте ақыл-ой әрекеті негізгі рөл атқарады. Олар қарым-қатынасқа түсу барысында сұраққа жүйелі, нақты жауап беру, әңгімелесу, белгілі тақырып бойынша баяндау, басқалардың әңгімесін, оқығанын, көргенін саналы түсіне білу мен жүйелі түрде айтып беру, белгілі жағдайларға байланысты не белгілі мәселе төңірегінде түрлі диалог түрлеріне түсе білу (диалог-айтыс, диалог-дау, диалог-пікірталас, т.б.) орындау барысында қалыптасады.

Диалогтың өзіндік ерекшелігі оның «табиғи түрде бірінен кейін бірі болатын іс-әрекет негізінде туындаған әңгіме-пікір алмасулар» қорытындыланатындығында. Сондықтан да диалог репликалары бірінен кейін бірі туындайды дегенді айтқан кезде біз олардың арасында қандай да бір байланыс бар екеніне назар аударамыз.

Диалог – екі жақтылы қарым-қатынас. Екі коммуникант та бірін-бірі түсіну үшін жұмыс істейді. Екеуі де талқылап отырған тақырыпты түсінуге жақындай түседі. Сондай -ақ диалог – қажетті хабарды алуға арналған нақты іс-әрекет. Іс-әрекет нәтижелі болу үшін керекті реплика - ынталандыру қажет. Көбіне диалог дәстүрлі сәлемдесу-репликадан басталады. Реплика – жауапқа да байланысты. Егер екінші коммуниканттың жауабы қысқа-қысқа болса, әңгімені ары қарай жалғастыру қиынға түседі.

Соңғы уақытқа дейін «диалог» (грек тілінен аударғанда «әңгімелесу») сөзі тіл білімі саласында екі немесе бірнеше адамның сұхбаттасуы түрінде жазылған әдеби шығарма, сонымен қатар әрекет бөліктерін құрайтын адамдар арасындағы әңгіме деп қарастырылатын. Педагогикада мүлдем аз зерттелген тақырып болатын. Бүгінгі күні бұл сөздің мағынасы неғұрлым кеңейді, зерттеу аясы да ұлғайды.

А.В. Мудриктің айтуынша, жоғары сынып оқушыларының күнделікті өмірде қарым-қатынас жасау барысында өзін-өзі тануын анықтайтын іс-әрекет түріне диалогтың мынадай: өз-өзіндік диалогы, қоршаған адамдармен диалогы, бүкіл әлемдік диалог деп аталатын түрлері жатады.

Өз-өзіндік диалогы, біріншіден, әрқайсысымыздың қоршаған ортада қандай болуымыз керек деген сұрақпен байланысты. Бұл диалогта оқушының әлем мен қоршаған ортада қайталанбас орнын табуға, өзін көрсетуге ұмтылуы маңызды әрекет екені ашылады. Мұнда, диалог үдерісінің өзінің дүние болмысында орын алуы ішкі сипатта болады. Бұл кездегі ұстаздың міндеті диалог арқылы тұлға дамуын өнегелі мәнді етіп қалыптастыруды дамыту мақсатында сыртқы жоспарларын ішкі өзін-өзі меңгеруге бағыттау, іскерлігін қалыптастыруға қабілеттендіру, жетелеу болып табылады.

Диалогтық қарым-қатынастың тек қана қоршаған ортада емес, одан да тыс әлемде өзіндік орны бар. «Көшпенді халықтардың дүниетанымында қарым-қатынас қырлары әрбір адамға берген табиғаттың сыйы болған. Олар «Бұл дүниенің қызығы – сіз-біздесу» деп түсінген. Осындай өзіндік ерекшеліктерінің арқасында олар өмірдің шынайы бейнесін ұғуға ұмтылған, сөйтіп олардың рухани құндылығы арта түскен. Олардың арасындағы осындай ортақ түсінік тек санамен ғана басқарылатын диалогты тудырған», – деп түсінік береді.

Диалог мәселесі ғылымда өте қызықты мәселе. Тек философиялық және психологиялық жайттар ғана емес, бүгінгі күндегі мұғалімдермен «Оқу диалогы» термині ғылыми айналымға еніп, дидактикалық тұрғыда да дамып келеді.

С.Ю. Курганов пен оның әріптестері идеяның авторы, философ В.С. Библердің басқаруымен оқу диалогын «Диалог мәдениеті мектебі» шеңберінде іс жүзіне асырды. В.С. Библер: «Адамның биіктікке ұмтылуы өмірі мен шығармашылық ойлауы арасында жатыр, диалогтік адам өмірінің барлық кезеңдеріне тән. Өмір сүру – үнемі диалогта болу, сұрау – жауап беру, келісу барлығы сөз арқылы іске асады, сөз арқылы ол өзінің жан-дүниесінен хабар береді», – дейді [6, 405]. С.Ю. Курганов өз еңбектерінде психологиялық-педагогикалық негізі В.В. Давыдовтың «Дамыта оқыту теориясы» атты еңбегінде көрсетілген оқу диалогының (сабақ-диалог) құрылымдық және мазмұндық жақтарының дәстүрлі проблемалы оқытудан (сабақ-бағындыру) айырмашылығын дәлелді түрде келтіреді [7].

Диалог проблемасы осы күнге дейін философиялық мәдени жағынан ғана қаралып келді. Тәжірибе жүзінде арнайы еңбектерден басқа (В.С. Библер, С.Ю. Курганов т.б.) оның педагогикалық түсіндіруі жоқ. Бірақ педагогикалық ғылым үшін осы проблеманың маңызы өте зор. Оған қоса қазіргі оқытудың дидактикалық жүйесі ең беделді тәсілдерінің бірі ретінде диалогты атайды.

Бұдан біз оқыту үдерісінде диалогтік қарым-қатынасты дамыту, әр адамның өзін-өзі меңгеріп, оны іске асыру үшін ішкі диалогы іске қосу, айналадағы адамдармен қарым-қатынас жасау барысында

қоршаған ортамен, табиғатпен диалогқа түсу қажет, сонда ғана адамның ішкі жан-дүниесі мен сыртқы қарым-қатынасы диалогті болады деп қорытынды жасаймыз.

Материалдар мен әдістер. Бастауыш сынып оқушыларының іс-әрекетіндегі оқу диалогы негізінен екі формада ұсынылады: мұғалім – оқушы; оқушы – оқушы. Мұғалім мен бір оқушының сыныпта ұзақ мерзімді диалог құру мүмкіндігі сирек кездеседі, көп бола бермейді. Мұндай жағдай байқалса да, диалог негізінен ұжымдық нәтиже алу үшін жалпы сыныпқа бағытталған болады. Жеке оқушыға қатысты мұғалімнің назары (оқушыға шабыттандыратын әсерін ескерсек) сабақ барысындағы жұмысының эпизоды ғана, өйткені, әдетте, мұғалімнің мақсаты мен міндеттері кең болады (С.Ю. Курганов).

Оқу диалогы – мектеп оқушыларының оқу іс-әрекеті кезінде ғана туындайтын қарым-қатынас түрі. Оқу диалогы дегеніміз - оқыту міндеттерін айқындау және оларды шешу кезінде топтық немесе жалпы сыныппен талқылау барысында нәтижелі ынтымақтастыққа айналатын «мұғалім-оқушы» және «оқушы-оқушы» түріндегі субъект-субъектілік өзара әрекеттесу. Осындай оқу ынтымақтастығы мұғалімнің шеберлігі сияқты белгілі бір шарттарды қажет ететін оқу диалогы негізінде қалыптасады.

Сыныпта мұғалім – оқушы диалогының түрлі формалары кездеседі, олардың ішінде мұғалім басшылығымен оқу міндетін бірлесе талқылау және әңгімелесу формасы жиі қолданылады. Оқушы үшін де, мұғалім үшін де диалог – әрекет ету әдісі: оқушы үшін – бұл оқу, ал мұғалім үшін – оқыту. Мұғалім өз қызметін тиімді басқару арқылы оқушыларды оқыту міндеттерін шешу процесін оңтайландыруға бағытталған мақсаттар мен міндеттерді анықтайды. Өз кезегінде, осындай басқару процесінде мектеп оқушысының психологиялық дамуын ынталандыруға жағдай жасалады және тұтастай алғанда, оқушы тұлғасы үйлесімді дамиды. Білім беру міндеттерін шешуге бағытталған оқу диалогында бұл мақсат бірнеше жеке міндеттерге жіктеледі: міндеттің шарттарын нақтылау; міндеттің деректерін нақтылау; қосымша ақпарат алу әдісімен түсініксіз жерлерді нақтылау; көзқарасты серіктеске түсінікті болатындай етіп баяндау және өзгерту; серіктестік бағасын тындау; шешім нәтижелерін түзету.

Оқу диалогінің жан-жақты бағыты мұндай диалогтің бір мезгілде қысқа және ұзақ екендігін білдіреді. Диалогтің нақты бөліктері белгілі бір міндетті шешумен аяқталғанымен, тұтастай алғанда, диалог тек мұғалім мен оқушының арасындағы қарым-қатынас тоқтатағанда аяқталады. Оқушы міндеттің шешімі ретінде қабылдайтынды, мұғалім белгілі бір міндеттерді шешу әдісін игеру ретінде қабылдайды; оқушы әдісті игеру ретінде қабылдайтын нәрсені, мұғалім оқушы дағдыларын дамытудың шарты ретінде қабылдайды; оқушы өз дағдыларын дамыту ретінде қабылдайтын нәрсені, мұғалім оның жеке басының дамуының алғышарты ретінде қабылдайды. Әдетте қарым-қатынас жасайтын серіктестер бір-бірімен біршама таныс болады. Диалог кезінде ересек адам мен оқушы арасындағы өзара түсінісу толығырақ болады. Қарым-қатынастың ерекше түрі ретінде қарым-қатынастың көлемін ұлғайту, мазмұнын тереңдету, құрылымын күрделендіру және алуан түрлілігін кеңейту жағдайындағы диалог өте маңызды және жиі шешуші құрал болып табылады, бұл субъектілер арасындағы қарым-қатынастың барлық деңгейлерінде өзара түсіністікті қамтамасыз етеді. Диалогтің тиімділігі барлық факторлар жиынтығымен анықталады: сұхбаттасудың мақсаты, мәні; сұхбаттасушылардың қарым-қатынасы; талқыланатын мәселелер бойынша қатысушылардың білімділігі; қарым-қатынас ортасы. Алайда оқу диалогында «тәуекел аймақтары» да бар. Өр түрлі кедергілер диалогті тежеп, қарсыласуға ықпал етуі мүмкін. Жалпы кедергілерге дөрекілік, дидактизм, қорқыныш, алаңдаушылық, сырттан әсер ету, нашар қарым-қатынас жағдайлары және т.б. жатады.

Білім беру тәжірибесінде мұғалімдер көбінесе оқушының ішкі әлемін есепке алмайды, білім мазмұнына субъективті ақиқатты енгізбейді. Сабақ барысында оқушы өз іс-әрекетінің мағынасын және оқу материалына деген өз қатынасын түсінбей, өзін білім беру субъектісі ретінде сезінбей, тек мұғалімнің нұсқауын орындаушы ғана болады. Оқу материалы мектеп оқушысының өмірінен, олардың жеке тәжірибесінен тыс оқытылады. Оқушылар сабақ барысында сұрақтарды тұжырымдап, іздеуді үйрене отырып, басқа біреудің сұрақтарына жауап іздеуге дағдыланады. Нәтижесінде – оқушының дербестігі төмендейді, олардың бастамашылдығы, танымдық қызығушылығы, сондай-ақ рухани, адамгершілік және құндылық- психологиялық салалары жеткіліксіз дамиды. М.В. Николаева бастауыш сыныптан кейін балалардың оқуға дайындығы төмендеп, оқушының өз дамуынан алшақтауына алып келетінін айтады. Е.Ю. Федоренко мен С.В. Белованың зерттеулері бойынша оқушының оқу және тәрбие барысында оқу диалогының өзінің барлық функцияларын, ерекше құндылық-мағыналық және сұрақ-жауап қатынастарын толықтай орындамауымен яғни, әлеуметтік- бағдарлық міндетін орындамайтындығымен, оқушыны мәдениет диалогына дайындамайтындығымен түсіндіріледі. Е.В. Коротаеваның білім беру міндеттерінің (білім беру, тәрбиелеу, дамыту) қабылданған үштігін ескере отырып, білім беру диалогының

мүмкіндіктерін де осы үштік тұрғысынан қарастыру қажет деп бекер айтпайды және олар келесі функциялардың жүзеге асырылуы тиіс:

нақты – танымдық функция жүзеге асырылғанда, яғни бірлескен талқылаулар барысында оқушының проблемалық жағдайды түсініп, саралап және шешуіне жағдай жасалады;

коммуникативті-дамытушылық функция, оның барысында топта, бірлесе жұмыс істеу дағдылары дамиды, сонымен қатар пайымдау сатысы мен жүйелілігі қалыптасады;

әлеуметтік-бағдарлық функция, оқушының азаматтық ұстанымын тәрбиелеуге, оның қоғамның әлеуметтік қажеттіліктеріне сәйкес өзін-өзі бейімдеуі мен қалыптасуына бағытталған.

«Дәл осы функцияларды жүзеге асыру, – деп атап көрсетеді Е.В. Коротаева, – мұғалім мен оқушының оқу диалогы арқылы өзара әрекеттесуі оқыту мен тәрбиелеуді тиімді құралына айналдырады» [8, 123].

Оқу диалогы нақты танымдық функциядан басқа, коммуникативті-дамытушылық және аса маңызды әлеуметтік-бағдарлық функцияларды да жүзеге асыруы керек. Осы аталған функциялардың барлығын жүзеге асыру оқу диалогын білім беру мен тәрбиелеудің тиімді құралына айналдырады.

Осыған байланысты Е.В.Коротаева оқу диалогының келесі жіктемесін ұсынады:

- диалог-имитация (лат. imitatio - еліктеу), ол мұғалімге көшбасшы рөлі жүктелген сұрақ-жауап формасына бағытталған. Бұл үрдіс мұғалімге де, оқушыларға да таныс; ол оқушылардың білім деңгейін тексерудің, сонымен қатар оларды түзету және т.б. тиімді формасы. Функционалды қатысы тұрғысынан мұнда диалогтің оқу-танымдық функциясы басым болады. Диалог-имитация сипаттамаларына келесілер жатады: тақырыптық бағыты; оқыту жағдайына байланысты регламенттелгендігі; сұрақтар тұжырымдамасының анықтығы мен қысқа әрі нұсқа болуы, ақпаратты тиімді ұсыну дәрежесі (ақпараттың шамадан тыс көптігі мен жетіспеуі оқу диалогына кедергі келтіреді);

- диалог-пікірталас, көбінесе белсенді формалар деп аталатын (пікірталастар, диспуттар, тренингтер, интерактивті оқыту, оқытудағы топтық тәсіл және т.б.) тәсілдерде қолданылатын оқытудағы субъект – субъект тәсілімен байланысты. Осындай сабақтар мектеп оқушыларында диалог барысындағы мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі, бұл тек білім беру жағдайында ғана емес, одан тыс жерлерде де маңызды. Сондықтан, пікірталастың бұл түрінде диалогтың коммуникативті және дамытушы функциясы басым. Диалогтың бұл түрінде индивидтің әлеуметтік өмірінің сыртқы (мінез-құлық) аспектілері танылады және пысықталады;

- диалог-таным, субъектінің әлемге, айналасындағы адамдарға және өзіне қатысты құратын күрделі, түрлі танымдық қатынастарын бейнелейтін жіктеме. Сонымен бірге әлемді және өзін тану сипаты сырттан емес, субъектінің өзімен анықталады, сондықтан диалогтың ерекше түрі пайда болады: мен танушы - мен танылушы – диалогтың осы түрі өзін дамытудың, өзін танудың белгілі бір нұсқасы болып табылады. Диалог-танымның алдыңғы типтерден айырмашылығы ең әуелі, айналада болып жатқанның барлығын рефлексиялық тұрғыдан түсінуге бағытталған; көбінде субъектінің әлемді, өмірлік жағдайларды және т.с.с. түсінуімен байланысты, оқу пәнінің мазмұнымен еш байланысы жоқ. Сонымен, диалогтың осы түрінде бірден екі функция басым болады: әлеуметтік-бағдарлық және коммуникативті-дамытушы [8, 250]. Оқу диалогының әлеуетті мүмкіндіктерін анықтап алған соң, біз оқушылардың диалог құру дағдыларын қалыптастыруға бағытталған оқу тапсырмаларының бастауыш сатыдағы «Қазақ тілі» білім беру бағдарламаларында қамтылу жайына талдау жасауды жөн көрдік.

1997 жылы шыққан «Жалпы білім беретін мектептің оқу бағдарламаларында (I-IV сыныптар)»: бірінші сыныпта «Диалог түріндегі мәтіндер. Күнделікті тұрмыстағы әртүрлі жағдайларға, ойынға, оқуға байланысты диалогтар құру, ертегілердегі диалогтарды таба білу. Екеу ара сөйлесу кезіндегі дауыс ырғағына, сөйлеу шапшаңдығына көңіл бөлу» [9,55], ал үшінші сыныпта «Сөйлеу ортасына, сөйлеу мақсаты мен сөйлеу тақырыбына сәйкес диалог құру» [9,60] деп көрсетілген. Қазақ тілі бойынша 12 жылдық мектептің 1-4-сыныптарына арналған бағдарламаның байқау нұсқасында: «диалогтік және монологтік сөйлеу «ауызекі, жазба тіл) дағдыларын, сөйлеу мәдениетін, өз сөзін дұрыс және орынды айтуын өзі бақылай білуді дамыту» мақсаты қойылған [9, 50].

Ал қазіргі қолданыстағы «Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасында»: диалогке қатысты түсінік төмендегідей тұрғыда берілген:

- тіл және сөйлеу: сөйлеудің адам өміріндегі маңызы мен қажеттілігі; ауызекі және жазба тілде сөйлеу туралы түсінік; дауыс күші, сазы – ауызекі сөйлеудің мәнерлеуші құралдары; ауызекі сөйлеу кезіндегі қимыл мен ым-ишара; диалог; монолог (2-сынып);

- сөйлеу мәдениеті: түрлі жағдаяттағы қатысымдық әрекеттерде өз сөзін жүйелі түрде жоспарлап, тілдік нормаларды сақтап сөйлеу; интонацияны, вербалды емес тілдік құралдарды (қимыл мен ым-ишара,

қаратпа сөздерді қолдана отырып, тыңдарманның назарын аудару; өзгенің пікіріне өз көзқарасын білдіруде тілдік және этикалық нормаларды сақтау (3-сынып);

- сөйлеу мәдениеті: сөйлеу мақсаты мен ортасына сәйкес белгілі бір тақырып аясында диалог құру; сұхбаттасының жасын, жай-күйін ескере отырып, сезімі мен көңіл күйіне әсерін ескеру; интонацияны, вербалды емес тілдік құралдарды (қимыл мен ым-ишара, және қыстырма, одағай сөздерді қолдана отырып, тақырыпқа тыңдарманды қызықтыру (4-сынып) [10, 2-5]. Көріп отырғанымыздай, мұнда диалог сөйлеу әрекеті мен сөйлеу мәдениетіне қатысты қарастырылған. Оқу диалогының әлеуметтік-бағдарлық міндеті мүлде ескерілмеген. Яғни бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік интеллектісін дамытудағы оқыту диалогының рөлі қарастырылмаған.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау. Дәстүрлі білім беру жүйесінің нақты - танымдық функцияға, яғни тек оқытуға бағытталатындығы анық. Сонымен бірге білім беру жүйесі қиындықтың жоғары деңгейінде оқыту принципі; теориялық білімнің негізгі рөлі принципі; жылдам қарқынмен оқыту принципі; барлық оқушыларды жүйелі, мақсатты дамытуға бағытталған жұмыс принципі; оқушылардың оқу процесін түсіну принципі сияқты өзара байланысты бірнеше принциптерге негізделеді. Сонымен топта жұмыс жасау дағдылары қалыптасатын, сонымен қатар пайымдаудың логикасы мен дәйектілігі түсінілетін оқу диалогының басым функциялары ретінде нақты – танымдық және коммуникативті-дамытушы функцияларын бөліп көрсетуге болады. Алайда оқу диалогының әлеуметтік-бағдарлық міндеті қойылған жоқ, сондықтан оқыту барысында оның жүзеге асырылуы да қиындық туғызады. Дегенмен қазіргі бағдарламаның оқу мақсаттары бөлімінде оқушылардың диалогке қатысуы қарастырылған. Бұл білім беру барысында оқу диалогын оңтайлы жүзеге асыруға мүмкіндік туғызады. Ең айқыны – пәндік жетістіктерде жүзеге асырылатын оқу диалогының нақты-танымдық қызметі. Мысалы, филология сияқты пәндік саланың мақсаты – Қазақстан лингвомәдени кеңістігінің бірлігі мен әртүрлілігі туралы, ұлттық бірегейліктің негізі ретінде тіл туралы алғашқы идеяларды қалыптастыруға бағытталған. Диалог және монолог арқылы ауызша және жазбаша сөйлеуді, коммуникативті дағдыларды, адамгершілік-эстетикалық сезімдерді, шығармашылық әрекетке қабілеттерін дамыту. Бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекеті – жас ұрпақты қоғамдық қатынастар жүйесіне, ашық ұжымдық қызметке енгізудің негізгі тетіктерінің бірі, оның барысында кез-келген ұжымдық іс-әрекеттің негізі болып табылатын құндылықтар мен нормалар сіңіріледі. Оқыту сонымен қатар кіші жастағы оқушылардың бойында жаңа біліктердің, қасиеттердің дамуына ықпал етеді, мысалы: жеке және интеллектуалды рефлексия, психикалық процесстердің еріктілігі, ішкі әрекет жоспары [11,214].

Бастауыш сыныптарда қазақ тілін оқытуда оқу диалогі арқылы оқушылардың әлеуметтік интеллектісін дамыту әдістемесін тәжірибелік-эксперименттен өткізу процесінің соңғы яғни бақылау кезеңінде эксперименттік топ бақылау тобы оқыту-қалыптастырушы кезеңде сыналған әдістеменің тиімділігін қайтадан кесінді тапсырмалар жүйесі берілді.

Оқу диалогы бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік интеллектісі жан-жақты дамуына мүмкіндіктер жасайды. Оқушылардың әлеуметтік интеллектісін дамытудың әдістемемізде белгіленген әңгіме-дүкен құру, ойын, проблемалық жағдаят құру және шешу, рефлексия, өзіндік талдау, біріккен шығармашылық сияқты әдістері танымдық қабілетін жетілдіруге, қоғамда қалыптасқан өзін ұстау нормаларын білуге және қолдануға, заңды білуге және бұзбауға, басқа адамдармен тіл табысуға, табиғатты қорғауға ұмтылдырады. Жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер бойынша теріп алынған кесінді жаттығулар орындалды.

Тәжірибелік-эксперимент жұмысы жүргізілген сыныптарға берілген бақылау кесінді тапсырманың бір үлгі-өрнегін келтірейік. Жаттығудың мазмұны «Тал егу – ізгілік» деген тақырыппен байланысты. Бастауыш сынып оқушысының оқу рефлексиясын әлеуметтік интеллектісін дамыту әдісі ретінде қолдану дағдысы қазақ тілі сабағында арнайы жүргізілген жаттығулар арқылы қалыптастырылды. Оның қалыптасқан деңгейін бақылау мақсатында «Тал егу - ізгілік» тақырыбында оқу диалогымен жұмыс жасау тапсырылды.

Кесінді жаттығу. Од бойынша түрі – «Көзқарастар» оқу диалогы, ӘИ бойынша әдіс түрі – рефлексия.

Тапсырма. Берілген сөздерді және сызбаны пайдаланып, «Тал егу – ізгілік» тақырыбында диалог құр.

Сөздер: тал егу, ағаш отырғызу, табиғат, ізгілік, экологияны түзету, жақсы үлгі, жас көшеттер, жасыл желек.

Сызба: «Тал егу - ізгілік» диалогының сызбасы.

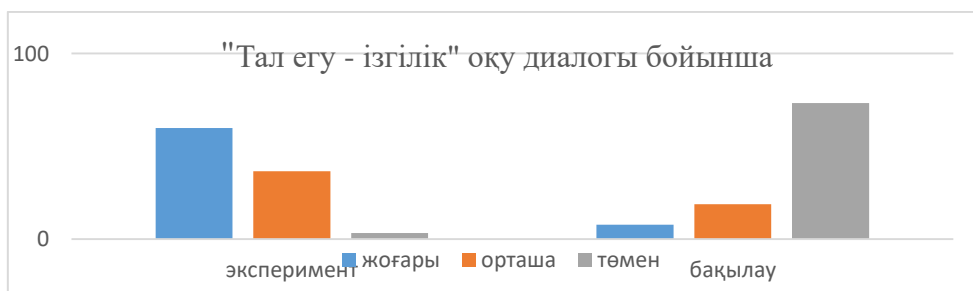
Асан: - Ассалаумағалейкум!	Үсен: - Уағалейкумассалам!
Асан: - Уа, жол болсын!	Үсен: - Әлей болсын!
Асан: - ?	Үсен: - Иә, бүгін тал егуге жиналдым.
Асан: - Тал егуге? !	Үсен: - Жүр, !
Асан: -	Үсен: - ?
Асан: - Иә, бірақ	Үсен: - !
Асан: - Білдің бе?	Үсен: - Әрине.
Асан: - Ал ?	Үсен: -
Асан: -	Үсен: -
Асан: - Тал егу !	Үсен: -
	Үсен: - Иә келісемін, -адамгершілік , - ізгілік.

Табиғат, тал егу, экология туралы мәселе - бастауыш сынып оқушылары үшін сондай жақын, таныс, жақсы көретін тақырып. Диалог кейіпкерлерінің есімдерін оқығанда оқушылардың жымыясы болатынын біз алдын ала сезгенбіз. Ы.Алтынсариннің «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесінің кейіпкерлерінің есімдері оқушылар үшін таныс, жақын қабылданады. Оқушыларға өздерінің тал егуге қатысқан-қатыспағаны, сондағы не істегені туралы естеріне түсіріп отыруға болатыны ескертілу де рефлексиялық сәтті нәтижелі болуына жасалған қадам еді. Сызба арқылы берілген диалогті және тірек сөздерді қолданып, диалогты орындау барысында оқушылардың белсенділігі мен күрделі тақырыпқа байланысты өздерін байыпты ұстап, диалогты құрауға ойлана кіріскені бақылау кезеңінде көзделген игі нәтижеге қол жеткізілгенін көрсете алды. Нәтижесін кестеден және диаграммадан көруге болады.

Кесте 1- Бастауыш сынып оқушыларының оқу диалогын құру дағдылары және әлеуметтік білімінің даму деңгейінің көрсеткіштері

№ р/с	Көрсеткіш	Эксперименттік топ (90)						Бақылау тобы (90)					
		Жоғары		Орташа		Төмен		Жоғары		Орташа		Төмен	
1	Оқу диалогын құру	54	59,9 %	33	36,6 %	3	3,3 %	7	7,7 %	17	18,8 %	66	73,3 %
2	Әлеуметтік білім	52	57,7 %	34	37,7 %	4	4,4 %	7	7,7 %	18	19,9 %	65	72,2 %

Кестедегі оқу диалогын құру дағдысы бойынша мәліметтер диаграмма түрінде келесідей өрнектелді.

Сурет 1- «Тал егу - ізгілік» оқу диалогын құру дағдысы дамуын бақылау нәтижесі

Келесі диаграммада оқушылардың әлеуметтік интеллектісі дамуы көрсетіледі.

Сурет 2- «Тал егу - ізгілік» оқу диалогы арқылы әлеуметтік интеллектісі дамуын бақылау нәтижесі

Нәтижелерден көрінгеніндей, эксперименттік топтағы бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік интеллектісінің өсу және оқу диалогын құрудағы дағдылары дамып, сөздерді диалог құруда дұрыс қолдану дағдылары қалыптасқан.

Қорытынды. Оқу диалогы бойынша оқушылардың әлеуметтік интеллектісі дамуы бақыланды. Тәжірибе-эксперименттік жұмыстың оқыту-қалыптастырушы кезеңінің нәтижесін, уақыт өте келе, бақылау кезеңінде бастауыш сынып оқушыларына қазақ тілі бойынша оқу диалогын қолдана отырып әлеуметтік интеллектісі дамуын бақылау үшін кесінді-тапсырмалар орындатып, талдау жүргізіліп, нәтижелер алынды. Бастауыш сынып оқушыларының оқу диалогы арқылы әлеуметтік интеллектісін дамытудың көптеген жолдары бар екені анықталды.

Бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік интеллектісін дамытуда оқу диалогының потенциалы зор. Зерттеу жұмысымыздың теориялық негіздемесі және әдістемелік жүйесінің негізінде оқушының әңгімелесу, ойын, проблемалық жағдаяттарды шешуі, рефлексия, достарымен бірігіп шығармашылық бұйым жасауы, өзіндік талдау жасауы сияқты интеллектуалдық әдістерді үйренуін оның диалогтік сөйлеу тілін дамытумен бір қатарда жүргізу мүмкіндіктері анықталды.

Бастауыш сыныпта тек қазақ тілі пәні арқылы ғана емес, барлық пәндерді оқытуда оқу диалогын оқушылардың әлеуметтік интеллектісін дамыту мақсатында пайдалануға тірек болатын ғылыми және әдістемелік материалдардың жеткіліктілігін де атап өту керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жалпы білім беретін мектептің оқу бағдарламалары (IV-V сыныптар). – Алматы: РБК, 1997. – 334 б.
2. Қазақ ұлттық энциклопедиясы. Қазақ энциклопедиясының редакциясы, 1998 жыл, 10 томдық.
3. Саломатов К.И. Практикум по методике преподавания иностранных языков // Иностранный язык в школе. – 1987. – 3. – С.92-93
4. Қазақ әдебиеті энциклопедиясы. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл.
5. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқушыларға идеялық-адамгершілік тәрбие беру. - Алматы, 1-2 бөлім. – Алматы, 1990. –157 б.
6. Библер, В. С. Школа диалога культур: Идеи. Опыт. Перспективы. – Кемерово: Алеф, 1993. – 416 с.
7. Курганов С.Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге. – М.: Просвещение, 1989.
8. Коротаяева Е.В. Образовательные технологии в педагогическом взаимодействии : учебное пособие для вузов / Е. В. Коротаяева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2019. – 181 с. – (Образовательный процесс). — ISBN 978-5-534-10298-7. — Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/429700> (дата обращения: 30.08.2022).
9. Бағдарламалар. 12 жылдық мектептің 1-4-сыныптары (байқау нұсқасы). – Алматы: «Атамұра», 2004. – 252 б.
10. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығына 187-қосымша «Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде)».
11. Арынова Г.Ф., Уайсова Г.И. Бастауыш сынып оқушысы дамуының әлеуметтік- педагогикалық жағдайы. – Алматы: Хабаршы «Педагогика ғылымдары» сериясы. № 4 (68) 2020 ж. – 212-218 б.

Reference:

1. Uchebnyy plan obshcheobrazovatel'noy shkoly (IV–V klassy). – Almaty: RBK, 1997. – 334 s.
2. Kazakhskaya natsional'naya entsiklopediya. Izdaniye Kazakhskoy entsiklopedii, 1998 g., 10 tomov.
3. Salomatov K. I. Praktikum po metodike prepodavaniya inostrannykh yazykov // Inostranny yazyk v shkole. - 1987. - 3. - S. 92-93.
4. Qazaq әdebieti әnciklopediyası.— Almaty: «Arwna Ltd.» JŞS, 2010 jul.
5. Beysenbaeva A.A. Pānaralıq baylanıs negizinde oqwşılarǵa ideyalıq-adamgerşilik tärbie berw. - Almaty, 1-2 bölim. Almaty, 1990.- 157b
6. Bibler, V. S. Kul'tura dialoga v shkole: idei. Opyt. Perspektiva. - Kemerovo.: Alef, 1993. - 416 s.
7. Kurganov S.YU. Rebenok i vzroslyy v vospitatel'nom dialoge. - M.: Prosveshcheniye, 1989.
8. Korotayeva Ye. V. Obrazovatel'nyye tekhnologii v pedagogicheskom vzaimodeystvii: uchebnik dlya vuzov / Ye. V. Korotayeva. — 2-ye izd., pererab. i myach. — Moskva: Izdatel'stvo Yurayt, 2019. — 181 s. — (Uchebnyy protsess). - ISBN 978-5-534-10298-7. — Tekst: elektronnyy // Obrazovatel'naya platforma Yurayt [sayt]. — URL: <https://urait.ru/bcode/429700> (data obrashcheniya: 30.08.2022).
9. Baǵdarlamalar. 12 jıldıq mekteptiñ 1-4-sınıptarı (baǵqaw nusqası). Almaty: «Atamura», 2004. – 252 b.
10. Qazaqstan Respublikası Bilim jáne ǵılu mınıstriniñ 2013 julǵı 3 säwirdegi № 115 buyrıǵına 187-qosımsha «Bastawısh bilim berw deñgeyiniñ 2-4-sınıptarına arnalǵan «Qazaq tili» päninen ülgilik oqw baǵdarlaması (oqıtw qazaq tilinde)».
11. Arınova G.Ğ., Waysova G.İ. Bastawısh sınp oqwşısı damwınıñ älewmettik- pedagogikalıq jaǵdayı. Almaty: Хабарşı «Педагогика ǵılıмдары» seriyası. № 4 (68) 2020j.- 212-218 b.

МРНТИ 14.01.77

<https://doi.org/10.51889/8887.2022.44.32.028>

Абжанова С.С. *¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ТАБЫС ЖАҒДАЯТЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада табыс жағдаяттарын жасау арқылы бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын қалыптастырудың тиімділігі берілген. Ең алдымен, мақаладағы негізгі ұғымдық категорияларға, яғни «табыс», «табыс жағдаяты», «оқу мотивациясына» философиялық (адамның таза сіңірген еңбегі, бақытқа жетудегі сыртқы көп жоспарлы құбылыс), психологиялық (қуану және өзіне қанағаттану сезімі, эмоцияны сақтау, жеке қасиеттерді дамыту, өзін бағалаудың жоғары балансы, танымдық қызығушылық, мазасыздықтың еш болмауы, жағымсыз ерекшеліктерді өздігінен түзете алуы) және педагогикалық (оқу-танымдық іс-әрекеттегі жақсы нәтижелер еңбектің өнімділігі, өнімнің сапасы, жылдамдық) тұрғыдан талдаулар жасалды. Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын табыс жағдаяты түрлерін жасау арқылы қалыптастыру баяндалады. Табыс жағдаяты түрлері мен функцияларына (қорқынышты жою, табысты нәтижені алға жылжыту, баланың іс-әрекетті орындау тәсілдері мен формаларына жасырын нұсқауы, мотивті енгізу, жеке эксклюзивтілік, белсенділікті жұмылдыру немесе педагогикалық ұсыныс, білімнің бөлшекті бағалануы) сипаттама беріледі. Сабақта табыс жағдаятының түрлерін қолдану бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын қалыптастыруды тиімді ететіндігі талданады. Сондай-ақ мақалада оқу мотивациясының негізгі компоненттері жіктеледі. Оқу мотивациясының компоненттері ретінде оң көзқарасы, нақты мақсат, оған ұмтылу қажеттігі, мақсатқа жету себептері, баланың өз мақсатына жету бойынша табандылығы түсіндіріледі.

Мақаланың эксперименттік-тәжірибелік бөлімінде табыс жағдаяты арқылы оқушылардың нақты білім алу кезіндегі оқу іс-әрекетінің мотивациясы бойынша ішкі дамудың бағыты мен деңгейін анықтау бойынша Л.М. Фридманның «Оқу мотивациясын диагностикалау» әдістемесі жүргізілді. Эксперименттік-тәжірибелік жұмыстарға 112 респондент қатысып, диагностикалаудың пайыздық, сандық көрсеткіштері өңделіп ұсынылды. Ғылыми-әдістемелік ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: табыс, табыс жағдаяты, оқу мотивациясы, танымдық қызығушылық, оқу-танымдық әрекет өнімділігі, жеке эксклюзивтілік.